

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»

Анотація. Стаття присвячена проблемам дослідження основних наукових підходів та позицій різних суспільних наук щодо визначення поняття «культура».

Ключові слова: культура, аксіологічний підхід, діяльнісний підхід, технологічний підхід, семіотичний, особистісний підхід, евристичний підхід.

Аннотация. Статья посвящена проблемам исследования основных научных подходов и позиций разных социальных наук к определению понятия «культура».

Ключевые слова: культура, аксиологический подход, деятельностный подход, технологический подход, семиотический подход, личностный подход, эвристический подход.

Annotation. The article deals with problems of various social sciences and basic scientific research approaches to definition of culture.

Key words: culture, axiological approach, activity approach, technological approach, semiotic approach, personal approach, heuristic approach.

Актуальність дослідження. Поняття «культура» є складним феноменом людського буття. Воно належить до суспільних, соціальних психологічних явищ, і впливає на працю, побут, дозвілля, менталітет, спосіб життя усього суспільства. Прогрес людства тісно пов'язаний з розвитком культури. Культура є визначальним чинником сьогодення і майбутнього не лише окремої особистості, а й усього людства. Тому наше майбутнє значною мірою залежить від напрямів подальшого розвитку культури, а вони, в свою чергу, тісно пов'язані з напрямками політичного розвитку світу, вирішенням глобальних проблем людства [3, 11].

Постановка проблеми. Кожній історичній епосі притаманні своєрідні культурні процеси, які перебувають у діалектичному взаємозв'язку із загальними трансформаційними процесами. Культура як форма суспільного буття зазнає постійного впливу з боку суспільних відносин, системи ціннісних орієнтацій суспільства, його ідеалів, інтересів, потреб. Тому на кожному історичному етапі існування людства мислителі по-своєму підходять до розуміння сутності феномену культури.

Мета статті. Проаналізувати концептуальні підходи та різні наукові позиції суспільних наук щодо визначення поняття «культура».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні і зарубіжні вчені прагнуть з різних наукових позицій з'ясувати сутність феномену культури. Серед них: *філософи* (Т.Адуло, А. Арнольдов, В.Бакштановський, Е.Баллер, Б. Гершунський, М.Гончаренко, Л.Коган, Л.Сохань, М.Мамардашвілі та ін.); *культурологи* (М.Батхін, Б.Гаврилишин, А.Здравомислов, Ю.Лотман, та ін.); *психологи* (Л.Виговський, В.Давидов, В.Зінченко, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн та ін.); *педагоги* (Ю.Азаров, Ю.Бабанський, Ш.Амонашвілі, В.Сухомлинський та ін.).

Виклад основного матеріалу. Термін «культура» (лаг. «cultus» шанування, «culture» обробка, виховання, освіта, розвиток) спочатку означав «обробка ґрунту, його культивування», тобто зміни у природному об'єкті завдяки діям людини.

Таким чином, з початку тлумачення цього терміну в ньому підкреслювалась важлива особливість культури - у культурі закладено людське начало і тому існує єдність культури, людини і людської діяльності. З часом термін «культура» придбав більш узагальнене значення і став означати - «все, що створено людиною». Культура - це створена людиною «друга природа». Культура це та дистанція, що виникає між людиною і природою: людина - культура - природа. Потреби, інтереси, ідеали, смак людини сприяють становленню і розвитку певної культури, їх зміни приводять до змін у культурі.

Культура - міра людського у людині, характеристика її розвитку як суспільної істоти. Культура існує у постійній взаємодії з людиною. Людина засвоює і раніше створену культуру і на засадах придбаних знань створює нову культуру. Культура відтворює родову сутність людини. Культура це досвід накопичений людством. Будь-який вираз культури це прояв ступеня розвитку людини» [9, 16].

Виникнення значної кількості підходів до визначення поняття «культура» зумовлено, передусім, багатозначністю і багатоаспектністю його трактування. «Серед усіх понять, які тільки є у репертуарі сучасної соціології і споріднених з нею соціальних наук, жодне з них не може бути більш змістовнішим, важливим і вказівним, ніж поняття «культури» [1, 232].

Для філософів культура означає усвідомлення людиною своєї самостійної ролі у реальному світі, тільки їй притаманної активності, яка не зводиться до дії ні природних, ні божественних сил, що означає народження «культу» самої людини, який прийшов на зміну усіх інших культів давнини.

Культурологи визначають культуру як універсальний засіб творчої самореалізації людини через розуміння сенсу буття, прагнення до розкриття і ствердження сутності людського життя, що містить знання, норми, стереотипи і зразки поведінки, навички, традиції, механізми соціальної взаємодії, знакові системи, а також соціальні інститути, що їх зберігають і розповсюджують.

Педагоги під поняттям «культура» розуміють цілісну, гармонічну систему знань, мислення, почуттів, спілкування і конструктивної творчої діяльності, яка формувалася тисячоліттями й передавалася і засвоювалася із покоління в покоління у процесі навчання і виховання.

Соціологічне визначення культури зводиться до розуміння її як сукупності способів і методів людської діяльності (матеріальної та духовної), що об'єктивно втілені у предметах, матеріальних носіях (засобах праці, знаках), що передаються наступним поколінням, а також — це система соціальних норм і правил, що склалися історично і притаманні конкретній суспільній системі.

Значна кількість трактувань поняття «культура» дають підстави до виділення змістовних аспектів культури таких, як: 1) *сукупність матеріальних і духовних цінностей*; 2) *сфера духовної життєдіяльності суспільства*; 3) *рівень оволодіння людиною тією чи іншою сферою знань чи діяльності*; 4) *форма соціальної поведінки людини*; 5) *спосіб перетворюючої діяльності людини* [7, 151].

Різні концептуальні підходи сприяють глибшому розумінню сутності поняття «культура», осмисленню її взаємозв'язків з різноманітними галузями знань. Детальніше проаналізуємо різні підходи до визначення культури.

Багато уваги до з'ясування сутності поняття «культура» приділяв М.Каган. Вчений класифікував визначення культури і виділив такі підходи до з'ясування її сутності:

- семіотичний (культура як сукупність знакових систем, через які унаслідковується соціальна інформація (дослідники - Д.Дубровський, А. Кармін, Е. Кассирер, Ю.Лотман);

• евристичний (культура як характеристика продуктивної, творчої діяльності людства (дослідники - А.Арнольд, Ю.Вишневецький, Л.Коган);

■ сумативний (культура як сума процесів і результатів діяльності людини *атори* (дослідники - Н.Данилевський, В.Конев, Е.Соколов, Я.Щепанський);

■ технологічний (культура визначається як певний спосіб перетворюючої діяльності людей (дослідники - М.Каган, А.Коджаспиров, Е.Маркарян, З.Файнбург [5].

Представники аксіологічної концепції С. Анісімов, І. Громов, В. Добриніна, А. Здравомислов, А. Коршунов, В. Тугаринов культуру тлумачать як світ цінностей. Представники аксіологічної концепції вважають, що існування культури закладено в результатах людської діяльності, яка передається від покоління до покоління, забезпечуючи безперервність і наступність її розвитку.

Ціннісний підхід на думку українських вчених (Є. Осичнюк, І. Бичко, М. Злотіна, В. Табачковський, Н. Аврахов, І. Андрусяк та ін.) у предметі культури відображає людську сутність, що дає можливість, розглядати її як «узагальнений образ людини», «згусток людських взаємин», «структуру суспільних зв'язків», які постійно змінюються в процесі трансформації, розвиваються або ж деградують [4,113].

З позиції діяльнісного підходу для визначення феномену культури (М.Каган, П. Сивоконь, В.Леонтьев С. Рубінштейн та ін.) вагомим чинником виступає соціокультурна діяльність людей, під впливом якої формується світогляд людини, її ставлення до культурних цінностей. З позиції діяльнісного підходу культура досліджується за такими напрямками, як:

• контекст особистісного встановлення (дослідники - В.Леонтьев, П.Сивоконь, З.Хелус та ін.) [5];

■ універсальна властивість громадського життя (дослідники — А.Арнольд, С.Артановський, Л. Коган та ін.) [6].

С.Л. Рубінштейн, розглядаючи культуру з позицій діяльнісного підходу, поділив її на два типи — матеріальну і духовну. «Кожна дія і діяльність людини - це передусім вплив індивіда як суб'єкта на об'єкти навколишньої дійсності, в результаті якого з'являється певний продукт діяльності. Діяльність людей, відзначав С.Л. Рубінштейн, змінюючи дійсність, об'єктивується у продуктах матеріальної і духовної культури, які передаються від покоління до покоління» [4, 119-120].

Матеріальних блага та різноманітні засоби їх виробництва належать до матеріальної культури. Духовна культура включає всі форми суспільної свідомості: філософію, науку, мораль, право, мистецтво, за допомогою яких відбувається переосмислення всієї сукупності отриманих людиною знань, загальноприйнятих уподобань і пріоритетів.

Г. Францов під «духовною культурою» розумів «... сукупність досягнутого суспільством у галузі морального і духовного життя, у науці і філософії» [8, 595]. На його думку, виразником духовної культури у суспільстві є політика, право, ідея. Духовну культуру характеризують мова, мовлення, мислення, правила поведінки людей.

Духовну культуру поділяють на дві сфери:

1) духовні якості людини і діяльність з їх реалізації;

2) духовні цінності, які існують відносно самостійно (у вигляді наукових теорій, творів мистецтва, норм права і т. д.).

Слід відзначити, що у сучасній соціальній філософії продовжує розвиватися думка про те, що культура властива не лише духовній сфері життєдіяльності людини, а й іншим сферам. Однак при цьому виділяється не дві, як це традиційно вважалося, сфери життєдіяльності людини, а чотири:

1) матеріальна — охоплює процеси матеріального виробництва, розподілу, обміну, споживання, тобто ця сфера охоплює продуктивні сили і виробничі відносини, науково-технічний прогрес і технологічну революцію;

2) соціально-політична сфера, яка включає соціальні та політичні стосунки людей у суспільстві — класові, національні, групові, міждержавні та інші;

3) духовна сфера — це широкий комплекс ідей, поглядів, уявлень, тобто весь спектр виробництва свідомості (як індивідуальної, так і суспільної), трансформації її від однієї інстанції до іншої (засоби масового інформування), перетворення в індивідуальний духовний світ людини;

4) культурно-побутова сфера діяльності— це виробництво культурних цінностей, передача їх від одного покоління до іншого, життя сім'ї, побутові проблеми (організація відпочинку, вільного часу), освіта, виховання тощо [2, 150].

Усі сфери життєдіяльності людини тісно взаємопов'язані між собою і не можуть розглядатися окремо одна від другої. Процеси, які відбуваються в культурі проходять через усі зазначені сфери і трансформуючись, утворюють нові культурні цінності, ціннісні орієнтації.

Особлива роль духовної культури полягає в тому, що вона пробуджує в людини особистість. До структурних елементів духовної культури належать:

- інтелектуальні (наука, освіта);
- естетичні (мистецтво і література);
- етичні (мораль);
- соціальні (мова, побут, звичаї, право, політика);
- релігійні [3, 13].

Детально зупинимося на розгляді структурних компонентів духовної культури. У тісному і нерозривному зв'язку знаходяться *освіта* й культура. Основним завданням освіти є цілеспрямований навчально-виховний процес, спрямований на всебічно гармонійний розвиток особистості. Саме освіта сприяє оволодінню підростаючому поколінню історико-культурними цінностями, формуванню українського світогляду.

Естетична культура і її складова - художня культура входять до структури духовної культури. А.Кавалеров під естетичною культурою розуміє «... сформовану на основі особистого досвіду та шляхом цілеспрямованого виховання здібність сприймати, переживати прекрасне у навколишній дійсності, керуватися у своїй діяльності естетичними цінностями», а під художньою - «систему суспільного виробництва, збереження, розповсюдження і використання особливого роду естетичних цінностей - творів мистецтва. Художня культура є зв'язуючою ланкою між естетичною культурою і іншими «галузями» духовної культури» [3, 122].

Мораль - система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Для народу найголовнішим мірилом дій і вчинків людини є моральний аспект. Мораль є сутністю життя українського народу, яка пронизує всі його грані, яка проявляється в совісті правдивості, гідності, справедливості, чесності тощо. Осмислення моральних та етичних ідей, положень, правил, принципів, поглядів відбувається через систему національного виховання. Вчинки, поведінка людей, моральна свідомість є складовими частинами народної моралі. Вона ґрунтується на силі переконання, громадській думці, традиціях етносу, його звичаях. Розуміння загальнолюдських категорій таких, як добро і зло, правда, щастя, обов'язок, справедливість, краса, милосердя, людяність тощо розкривається через народну мораль.

Співвідношення моральних рис людини з якісною характеристикою її праці чітко прослідковується у народній етиці і знайшло своє відображення у народних повір'ях: у нечесної людини не зародить земля, а в чабана, котрий щось поцупить, розбігатиметься отара.

Складним фольклорним комплексом українців є народні традиції, обряди, мораль, які склалися упродовж віків і чимдалі активніше входять у систему сучасної культури. Вони задовольняли духовні й естетичні потреби народу, в них проявлялися їх почуття, таланти, здібності. Етико-естетичні засади українських культурних традицій споконвічно утримували народ на щаблях високої духовності й надавали йому сили в найважчих випробуваннях фізичного, духовного і морального гатунку.

Погляд українців на себе і на світ віддзеркалюється в мові, яку необхідно сприймати не як лінгвістичну категорію, а як систему поглядів на життя, природу і суспільство, як універсальну категорію людського буття. Вона не лише в свідомості й підсвідомості людей, а й у мовних звичках, стереотипах. Мова виступає неодмінним складником національної свідомості, світогляду, культури.

Право тісно пов'язане з культурою і мораллю. Оскільки його сутність охоплює як систему загальнообов'язкових норм, встановлених чи санкціонованих державою, так і правові стосунки та основні права громадянина, які закріплюються, гарантуються й охороняються державою. Значимість і цінність права визначається тим, наскільки воно забезпечує гармонійний і прогресивний розвиток особистості, сприяє розширенню її свободи.

Політика й культура мають безсумнівний зв'язок. Політика - це сфера діяльності, пов'язана зі стосунками між класами, націями та іншими соціальними групами, ядром яких є проблема завоювання, утримання та використання державної влади, участь у справах держави, визначення форм, завдань, змісту її діяльності. Політика має значний ступінь самостійності і здійснює сильний вплив на економіку, культуру та інші сфери суспільства. Але доля політична не збігається з долею культури. Політика може іноді тріумфувати над державою, але лише тимчасово. Культура — міцніша, довго триваліша.

Культура зазнає істотного впливу з боку *релігії*. Релігія - це світогляд та світосприйняття, а також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), засновані на вірі в існування Бога чи богів, надприродного. Історичними формами існування релігії є племінні, національно-державні (етнічні), світові (християнство, буддизм, іслам). Релігія, впливаючи на мораль суспільства і його культуру, формує поняття про добро і зло, про сутність життя, про права та обов'язки людини. Релігія обов'язково пов'язана зі створенням сакрального фонду культури, який знаходить своє відображення в творах мистецтва, літератури, моралі, у праві [3, 13-15].

Таким чином, матеріальна культура посідає *основну* роль, оскільки є фундаментом, базою життя суспільства. Духовна є головною, вона підносить саму людину та її роль у світі до найвищих цілей і завдань, пробуджуючи в ній особистість.

Існують й інші концептуальні підходи до визначення сутності культури і її взаємозв'язків із загальним суспільним розвитком. До них належить аналіз культурних проблем через структуру особистості, зв'язок її із соціокультурним середовищем (Х. Ортега-і-Гассет, А. Моля, А. Швейцер та ін.). Х. Ортега-і-Гассет зазначає, людина під впливом загально-технічного прогресу і стандартизації усіх сфер життя втратила свою індивідуальність, і стала пересічністю.

Для нашого дослідження концепція А. Моля видається цікавою тому, що дослідник підходить до аналізу взаємозв'язку загальних суспільно-економічних, політичних і культурних процесів через поняття «сучасна західна культура», не акцентуючи уваги на черговому визначенні сутності поняття «культура». Контекст сучасної західної культури розкривається через інформаційно-кібернетичні ідеї, робить спробу встановити «параметри культури», які піддаються виміру, і розробити мето-

дику дослідження соціально-динамічних процесів у сфері культури, підкреслюючи при цьому, що має на увазі саме «культуру Заходу», а не культуру взагалі» [3, 114].

Аналіз наукових досліджень феномену культури дає можливість стверджувати, що незалежно від підходу до розкриття проблеми культури майже всі дослідники відзначають, що культура є специфічним способом буття людини, має свої просторово-тимчасові межі, розкривається через особливості поведінки, свідомості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, культура — це явище, яке постійно розвивається, отримуючи на кожному етапі суспільного розвитку особливу форму існування. Вона віддзеркалює різні форми життєдіяльності людини, відображає особливості матеріального і духовного життя народу.

Розглянута в статті проблема щодо концептуальних підходів з'ясування сутності поняття «культура» є настільки багатогранною і складною, що низка питань розглянуті лише фрагментарно. Кожен із зазначених вище підходів до розкриття феномену культури виступає як самостійна наукова проблема, яка потребує окремого ґрунтовного наукового дослідження.

Література

1. Bohm-Bawerk E. *The theory of Capital* - London: MacMillan, 1891, 232 p.
2. Андрущенко В., Михальченко М. *Сучасна соціальна філософія: У 2-х т. - Т.1 - К.: Генеза, 1993. - С. 150.*
3. Греченко В.А., Чорний І.В. *Історія світової та української культури: довідник для школярів та студентів / В.А. Греченко, І.В. Чорний. - К.: Літера ЛТД, 2009. - 416 с.*
4. Кавалеров А.А. *Цінність у соціокультурній трансформації: Монографія. - Одеса: Астропринт, 2001. - 224 с.*
5. Каган М.С. *Філософія культури. - СПб ТОО ТК «Метрополис», 1996. - 430 с.*
6. Коган Л.Н. *Теория культуры: Учеб. Пособие для вузов. - Екатеринбург: «Центр», 1993. - 439 с.*
7. Сластенин В.А. *Формирование профессиональной культуры учителя. - М.: Наука, 1993. - 175 с., С. 151.*
8. Францов Т.П. *Философия и социология. - М.: Наука, 1971, - С. 595.*
9. Хімчак В. В. *Культура та її роль у суспільстві. З курсу «Українська та зарубіжна культура»: Конспект лекцій. - К: КНУБА, 2002. - 16 с.*

УДК 929 : 378 (477.8) “ХХ” [С. Дем'янчук]

О. П. КОСТЯНКО

доцент кафедри історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука, к.і.н.

ЕВОЛЮЦІЯ ДЕРЖАВНИЦЬКИХ ПОГЛЯДІВ ГОЛОВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Анотація. В статті розглядається теоретична робота голови Центральної Ради Михайла Грушевського над проблемами українського державотворення й культурно-освітницького будівництва та його зусиль по їх реалізації.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Центральна Рада, державотворчість, культурно-освітні будівництва.

Анотация. В статье рассматривается теоретическая работа Председателя Центральной Рады Михаила Грушевского над проблемами украинского государственного, культурно-просвещенческого строительства и его усилий по их реализации.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, Центральная Рада, государственное строительство, культурно-просвещенческое строительство.